

NEMESSÁNYI ZOLTÁN*

MAGÁNJOG ÉS POLGÁRI ELJÁRÁSJOG AZ EURÓPAI BÍRÓSÁG GYAKORLATÁBAN

*A Polgári Eljárásjog Európai Szabályainak gyökerei
a luxembourggi esetjogban***

A bécsi székhelyű European Law Institute (ELI) 2013. évben kezdte meg együttműködését a magánjog nemzetközi egységesítését célul tűző, nagy múltú UNIDROIT-val a polgári eljárásjog európai szabályainak kidolgozására vonatkozóan.¹ Ez az új kezdeményezés két szempontból is méltónak látszott arra, hogy a gondolat jogalkotási háttérét, és annak az Európai Bíróság által már lefektetett kapaszkodóit felvázoló tanulmánnyal tisztelegjek Tattay Levente Professzor Úr előtt. Egyrészt Jubilánssal 2007 óta közösen veszünk részt az ELI-nek is székhelyet biztosító bécsi egyetem „Forschungsstelle für europäische Rechtsentwicklung und Privatrechtsreform“ által évente összehívott „Wiener Arbeitskreis“ konferenciáin. Egyben jelen tanulmánnyal főt szeretnék hajtani Tattay Levente európai magánjogi munkássága előtt is, álláspontom szerint ugyanis az európai polgári eljárásjog kialakítása éppen az Európai Bíróság közelmúltbeli gyakorlata tükrében nem választható el az európai magánjog Jubiláns által ugyancsak kutatott fejlődési ívétől.

Ebben a tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy az ELI-UNIDROIT együttműködés háttérének felvázolása után a magánjogi gyökerű, de a polgári eljárásjogra kisugárzó európai bírósági esetjogból egy ítéletet kiemelve feltárjam a jövőbeli európai polgári eljárásjog egyik lehetséges alapelvének az alakulását.

* PhD, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Eljárásjogi és Jogszociológiai Tanszék.

** A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Az együttműködés szerző által az ELI számára 2012 őszén készített vázlaton alapul.

1. Előzmény: Principles and Rules of Transnational Civil Procedures (ALI/UNIDROIT)

A Polgári Eljárásjog Európai Szabályainak kialakítására irányuló ELI-UNIDROIT együttműködés előzményét az UNIDROIT és az American Law Institute (ALI) által 2004. évben kidolgozott nemzetközi polgári eljárásjogi alapelvgyűjtemény képezi (Principles of Transnational Civil Procedure). Az alapelvgyűjtemény célja az volt, hogy univerzális polgári eljárásjogi alapelvek kidolgozásával csökkentse az ismeretlen környezetben pereskedő felekre háruló bizonytalanságokat és előmozdítsa a bírósági eljárások tisztességes lefolytatását. Érdeemes megjegyezni, hogy az ötletgazdák (Michele Taruffo a Páviai Egyetem polgári eljárásjogász professzora és Geoffrey Hazard az ALI korábbi igazgatója) eredeti elképzelése nem alapelvgyűjtemény, hanem a kontinentális jogrendszerekben és a common law-ban is működőképes polgári eljárásjogi kódex tervezetének (Rules) kidolgozására irányult, amelynek előzetes verzióját el is készítették². A projekt tervezetét az UNIDROIT megbízásából véleményező Rolf Stürner professzor azonban összességében támogató állásfoglalásában szabályokat tartalmazó kódex helyett polgári eljárásjogi alapelvek (Principles) kidolgozása mellett érvelt. A közös együttműködés végső produktuma így az alapelvgyűjtemény (Principles) lett. Az alapelvekre tekintettel átdolgozott kódex-tervezetet (Rules) formálisan sem az ALI sem az UNIDROIT nem fogadta el. Azt azonban, mint az alapelvek gyakorlati átültetésének egyik lehetséges — a megalkotói által készített — mintáját, az alapelvekkel mégis együttesen publikálták.³ A Principles és a Rules kidolgozóinak három dilemmával is meg kellett küzdeniük. Egyrészt választ kellett találniuk arra a kérdésre, hogy milyen részletességű szabályozás illik az alapelvgyűjteménybe, és mi a kódexbe. A Rules az absztrakció alacsonyabb fokán álló, nagyobb részletezettségű szabályanyagot tartalmaz, mint a Principles. Másrészt szembesülniük kellett azzal, hogy még a juszthinianuszi értelemben vett klasszikus kódex sem állhat meg önmagában, létező jogi háttér nélkül. Az összes felmerülő részletkérdésre a tervezet készítői idő és kapacitás hiányában szükségszerűen nem térhettek ki, fel kellett tételezniük egy létező nemzeti eljárásjogi hátteret, amelyre számos helyen visszautalhat a tervezet. Harmadrészt számolniuk kellett azzal a diplomáciai színezetű problémával, hogy az újító tervezeteknek a sikeres implemen-

² GEOFFRE I. m. xlv.

³ GEOFFREY I. m. xlv.

táció érdekében csak olyan mértékben szabad a fennálló szabályokon változtatnia, amennyi feltétlenül szükséges.⁴

2. A Polgári Eljárásjog Európai Szabályainak megalkotására vonatkozó ELI-UNDROIT együttműködés kerete

Az imént említett dilemmák az ELI-UNDROIT együttműködés során is felmerülnek. Éppen ezért fontos, hogy már a munka kezdetén következetes szóhasználatra tisztázásra került: bár az európai polgári eljárásjog modellszabályainak alapját a ALI/UNDROIT alapelvegyűjtemény képezi majd, a célkitűzés mégsem európai alapelvek, hanem európai szabályok (European Rules of Civil Procedure) kialakítására irányul. A 2013. október 18 és 19 közötti első tudományos rendezvényen az ALI/UNDROIT alapelvek részletes bemutatása és az amerikai tapasztalatok felvázolása után elemzésre kerülnek majd az európai *acquis* polgári eljárásjogi vonatkozású szabályai, annak alkotmányossági kérdései. Emellett külön előadások szólnak majd az idézésről, az ideiglenes és a biztosítási intézkedésekről, az információk elérhetőségéről és a bizonyításról, a per szerkezetéről, a felek és jogi képviselőik kötelezettségeiről, a csoportos keresetindítás lehetőségéről, a perköltségről, a perfüggőségről és a jogerőről, a fél vagyonának átláthatóságáról és a végrehajtásról. Az elképzelés szerint az ALI/UNDROIT alapelvegyűjteményt fogja a szakértői testület az európai környezethez igazítani, felhasználva ennek során (i) az Emberi Jogok Európai Egyezményét és az Európai Unió Alapjogi Chartáját (ii) az EU-jog szélesebb értelemben vett kötelező szabályait, (iii) az európai országok közös eljárásjogi hagyományait, (iv) a Storme-bizottság munkáját és (v) egyéb európai forrásokat.⁵

Akár az EU-jog kötelező szabályai, akár az egyéb európai források vizsgálata során borítékolhatóan komoly szerepet kap majd az Európai Bíróság polgári eljárásjogi vonatkozású joggyakorlata, amely egészen a legutóbbi évekig a tagállami eljárási autonómia elvét hangsúlyozva a tagállamok saját eljárásjogi hagyományait részesítette előnyben. A közös európai polgári eljárási szabá-

⁴ The Background. In: ELI-UNDROIT Project: From Transnational Principles to European Rules of Civil Procedure. 1st Exploratory Workshop, Vienna, 18 and 19 October 2013. Draft Programme (as of 4 June 2013).

⁵ C. N. KAKOURIS: Do the Member States Possess Judicial Procedural 'Autonomy'?, *CML Rev (Common Market Law Review)* 1997. 1389–1412., 1390 skk.; Michal BOBEK: Why There is no Principle of „Procedural Autonomy” of the Member States. *SSRN*: <http://ssrn.com/abstract=1614922> [letöltve:2011.06.26.]

lyok (akármilyen jogforrási formában is jelennek majd meg) kimondatlanul is a tagállami eljárási autonómia manapság egyre halványodni látszó doktrínáját fogják tovább gyengíteni. Ebbe az irányba mutatott az Európai Bíróság 2010. november 9-én a C-137/08. sz. VB Pénzügyi Lízing Zrt. kontra Schneider Ferenc ügyben hozott ítélete is, amely ismét ráirányította a figyelmet arra a kérdésre, hogy a testület korábbi joggyakorlatában a tagállamok eljárási autonómiájaként meghatározott elv hogyan érvényesül majd (ha egyáltalán) a jövőben.

3. Magánjog és/vagy eljárásjog a tagállami eljárási autonómia tükrében

A magyar bíróság által kezdeményezett, imént említett előzetes döntéshozatal iránti kérelem nem valamely európai polgári eljárásjogi tárgyú rendelet, hanem az európai fogyasztóvédelmi magánjog egyik központi jogforrása, a fogyasztókkal kötött szerződésekben alkalmazott tisztességtelen szerződési feltételeket szabályozó 93/13/EGK irányelv értelmezésére vonatkozott. Az ítélet következményei azonban egyértelműen eljárásjogiak, ahogy a szintén magyar előzetes előterjesztés alapján 2009. június 4-én a C-243/08. sz. Pannon GSM kontra Sustikné Győrfi Erzsébet ügyben hozott ítélet esetében is tapasztalható volt. Ezen ügyek fő elméleti kérdése tehát már nem a tisztességtelen szerződési feltételek polgári jogi szabályozására vonatkozott; a magyar bíróságok az eredetileg anyagi jogi harmonizációt célzó irányelv nemzeti eljárásjogokra kisugárzó hatását tudakolták. A válaszok pedig kimondatlanul is abba az irányba mutatnak, hogy a „tagállami eljárási autonómia” korábban szilárd dogmatikai alapokon álló elve (amely nem csak eljárásjogi kérdéseket foglal magában) egyre inkább háttérbe szorul az uniós (fogyasztóvédelmi) joggal, illetve annak az Európai Bíróság értelmezése révén megvalósuló továbbgyűrűzésével szemben (is).

A tanulmányban a továbbiakban először arra teszek kísérletet, hogy a terjedelem adta keretek között felvázoljam a „tagállami eljárási autonómia” eredeti tartalmát, és érvényesülésének utóbbi időkben egyre hangsúlyosabb határait, amelyek alapján a külföldi jogirodalomban egyre gyakrabban kérdőjeleződik meg az elv létezése is⁶. Mindezek tükrében a két idézett előzetes döntés közül az polgári eljárásjogi alapelvek lényegi magvát érintő C-137/08. sz. VB Pénzügyi

⁶ Lásd a 33/76. sz. Rewe-Zentralfinanz AG és Rewe-Zentral AG kontra Landwirtschaftskammer für das Saarland ügyben 1976. december 16-án hozott ítélet [EBHT 1976., 1989] 5. pontját.

Lízing Zrt. kontra Schneider Ferenc ügyben hozott ítéletet teszem kritikai vizsgálat tárgyává.

A tagállami eljárási autonómia elvének gyökerét a szakirodalom általában a 33/76. sz. Rewe-ítéletben találja meg, itt mondta ki ugyanis egyértelműen az Európai Bíróság, hogy „vonatkozó közösségi jogszabályok hiányában minden tagállam belső jogrendjének feladata kijelölni a hatáskörrel rendelkező bíróságot, és meghatározni a bírósághoz fordulás azon eljárási szabályait, amelyek célja, hogy biztosítsák a jogalanyok közösségi jogból eredő jogainak védelmét”⁷. Ehhez az elvi jelentőségű kijelentéshez azonban rögtön hozzátette az Európai Bíróság a később egyenértékűségi elvként illetve a tényleges érvényesülés elveként ismertté vált megszorításokat: ezen eljárási szabályok nem lehetnek kedvezőtlenebbek a hasonló jellegű belső jogra alapozott keresetekre vonatkozókhöz képest (egyenértékűség elve), illetve nem tehetik gyakorlatilag lehetetlenné vagy rendkívül nehézé a közösségi jogrend által biztosított jogok gyakorlását (tényleges érvényesülés elve).⁸

Fontos már a kezdet kezdetén tisztázni: a később számtalan ítéletben⁹ mantraszerűen változatlan formában ismételtetett¹⁰, a tagállamok eljárási autonómiáját állító elv nem kizárólag nemzeti eljárásjogi szabályokra vonatkozik. Az eljárási szabályok fogalmát tehát nem a nemzeti jogban ismert meghatározás alapján kell értenünk, hanem annak autonóm európai tartalmat kell tulajdonítanunk. A 33/76. sz. Rewe-ügyben az Európai Bíróság megkülönböztette az egyének számára jogokat biztosító közösségi szabályokat (mint a vámmal azonos hatású díjak tilalmára vonatkozó rendelkezést) és ezen jogok — amelyek érvényre juttatása az EK-Szerződés akkori 5. cikkében szereplő közösségi hűség elve alapján a tagállamok kötelessége — biztosítására szolgáló eljárási szabályokat, és ez utóbbiakra vonatkoztatta a tagállami eljárási autonómia elvét. Uniós szempontból tehát egy szabály vagy anyagi jogi (és ezzel jogot ruház az egyénre), vagy eljárási, ha az előbbi érvényesítésére szolgál. A tagállami eljárási autonómia elve tehát jóval szélesebb kört foglal magában, mint amelyet a nemzeti jogi gondolkodás alapján eljárásjoginak tekintünk. Számos olyan

⁷ Uo.

⁸ A teljesség igénye nélkül lásd a C-213/89. sz., Factortame és társai ügyben 1990. június 19-én hozott ítélet [EBHT 1990., I-2433] 19. pontját; a C-312/93. sz. Peterbroeck-ügyben 1995. december 14-én hozott ítélet [EBHT 1995., I-4599] 12. pontját, valamint a C-13/01. sz. Safalero-ügyben 2003. szeptember 11-én hozott ítélet [EBHT 2003., I-8679] 49. pontját.

⁹ BOBEK i. m., 2.

¹⁰ Trstenjak főtanácsnok indítványa a C-137/08. sz. ügyben. Az ismertetés napja 2010. július 6. 65. pont.

rendelkezés, amelyet a nemzeti jog alapján anyagi jogi természetűnek gondolnánk, az EU-jog szempontjából (a végrehajtási federalizmus gondolatának megfelelően) eljárási szabálynak (bár nem eljárásjogi rendelkezésnek) minősül, mert arra hivatott, hogy érvényre juttassa az uniós jog által az egyéneknek biztosított jogosultságokat. A fogyasztói szerződésekben alkalmazott tisztességtelen szerződési feltétel szankciójaként számos tagállam által választott semmisséget nemzeti szempontból anyagi jogi, EU-jogi szempontból viszont eljárási rendelkezésnek kell minősítenünk, tekintve, hogy a fogyasztókkal kötött szerződésekben alkalmazott tisztességtelen feltételekről szóló 93/13/EGK irányelv csak annyit ír elő 6. cikkében, hogy a tagállamok előírják, hogy fogyasztókkal kötött szerződésekben az eladó vagy szolgáltató által alkalmazott tisztességtelen feltételek a saját nemzeti jogszabályok rendelkezései szerint nem jelentenek kötelezettséget a fogyasztóra nézve (...). Az EU szempontjából tehát a semmisség éppúgy eljárási szabály, mint a később részletesen tárgyalt hivatalbóliság követelménye.

A tagállami eljárási autonómia dogmatikai alapját az képezi, hogy az Európai Uniónak nem volt és az uralkodó vélemény szerint továbbra sincs jogalkotási hatásköre a nemzeti (belső) eljárásjog területén¹¹. Bár az Amszterdami Szerződéssel a Közösség (és ma az Unió) valódi jogalkotási hatáskört kapott a nemzetközi polgári eljárásjogi jogalkotásra, és ennek alapján született is számos, a nemzetközi eljárásjogot érintő jogszabály,¹² a nemzeti (tagállami) eljárásjog főszabály szerint ma sem képezi harmonizáció tárgyát, e területre az Unió általános jogalkotói hatásköre sem terjed ki. Ezen nem változtat az a tény sem, hogy az EUMSZ 81. cikk (EKSz korábbi 65. cikk) (2) bekezdésének f) pontja a polgári eljárások zökkenőmentes lefolytatását gátló akadályok megszüntetése érdekében, szükség esetén még a tagállamokban alkalmazandó polgári eljárásjogi szabályok összeegyeztethetőségének előmozdítására is jogalkotási hatáskört ad az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak. Az EUMSZ 81. cikk (2) bekezdése ugyanis csak a 81. cikk (1) bekezdése céljából teszi lehetővé az uniós szervek intézkedését, az viszont kizárólag határon átnyúló vonatkozású polgári ügyek tekintetében teszi lehetővé a polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés kialakítását. A jogirodalom a Szerződés szóhasználatával kapcsolatosan felvetette azt a problémát is, hogy azzal, hogy az

¹¹ Az európai polgári eljárásjogi tárgyú rendeletek és azok gyakorlatának részletes elemzését lásd Kengyel Miklós – Harsági Viktória: *Európai polgári eljárásjog*. (2. átdolgozott kiadás) Budapest, Osiris, 2009. 1–366.

¹² Lásd Walter van Gerven: *Of Rights, Remedies and Procedures*, CML Rev (Common Market Law Review) (2000), 501–536., 524.

Amszterdami Szerződés az által beiktatott 65. cikk kifejezetten „polgári eljárásjogi szabályok”-ról beszél az Európai Bíróságnak pontosabban kellene definiálnia a tagállami eljárási autonómia számára kulcsfogalomnak tekinthető „eljárás szabályok” fogalmát.¹³ Tudomásom szerint ugyanakkor az Európai Bíróság mindezidáig nem élt ezzel a lehetőséggel, és a formulát változatlan formában alkalmazza újabb gyakorlatában is.¹⁴

A jogirodalom ugyanakkor elmozdulást érzékel a két korlátozás közötti logikai kapcsolat tekintetében. Bár a formulában az egyenértékűség elve illetve a tényleges érvényesülés elve között továbbra is „és” (azaz konjunkció) szerepel, a közöttük fennálló kapcsolat azonban logikailag inkább „vagy” jellegű (diszjunkció). A nemzeti eljárási szabály akkor nem összeegyeztethető az uniós joggal, ha nem egyenértékű, vagy nem biztosítja a tényleges érvényesülést, vagy egyik feltétel sem áll fenn.¹⁵ Ezáltal az autonómiakorlátozás lehetősége jelentősen kiszélesült (hiszen nem kell a két feltételnek együttesen fennállnia), a tagállami eljárási autonómia körül elfogy a levegő. Az újabb ítéletek olvastán inkább az az érzése alakulhat ki a szemlélőnek, hogy a tagállami eljárási autonómia inkább csak illúzió, amely csak egészen kivételes esetekben juthat kifejezésre. Ezt mutatják az olyan döntések, mint a C-40/08. sz. Asturcom-ítélet,¹⁶ amely szinte teljes mértékben kizárta a res judicata elvének érvényesülését a tisztességtelen szerződési feltételben szereplő választottbíróági kikötés alapján eljáró választottbíróági ítélet tekintetében, illetve a tagállami kárfelelősség eljárási szabályai tekintetében a korábbi tagállami szabadságot jelentősen korlátozó C-173/03. sz. Traghetti del Mediterraneo ítélet,¹⁷ A tisztességtelen szerződési feltételekkel kapcsolatban a korlátozás lehetősége például úgy fogalmazható meg, hogy vajon a tagállami eljárási autonómiának a 93/13/EGK irányelv által megkövetelt fogyasztóvédelem miatt háttérbe kell-e húzódnia. Mint látni fogjuk az Európai Bíróság a későbbiekben részletesen elemzett C-137/08. sz.

¹³ Lásd C-2/08. sz. Amministrazione dell'Economia e delle Finanze és Agenzia delle entrate kontra Fallimento Olimpiclub Srl ügyben 2009. szeptember 3-án hozott ítélet [EBHT 2009., I-07501. o.] 24. pontját.

¹⁴ BOBEK i. m. 11., lásd erre vonatkozóan még C-40/08. sz. Asturcom Telecomunicaciones SL kontra Cristina Rodríguez Nogueira ügyben 2009. október 6-án hozott ítélet [EBHT 2009., I-09579].

¹⁵ C-40/08. sz. Asturcom Telecomunicaciones SL kontra Cristina Rodríguez Nogueira ügyben 2009. október 6-án hozott ítélet [EBHT 2009., II-00222].

¹⁶ C-173/03. sz. Traghetti del Mediterraneo SpA kontra Repubblica italiana ügyben 2006. június 13-án hozott ítélet [EBHT 2006., I-05177].

¹⁷ GALETTA, Diana Urania, *Procedural Autonomy of EU Member States: Paradise Lost?* Springer, Heidelberg Berlin, 2010.

ítéletében kimondatlanul is igenlő választ adott erre a kérdésre. Mindezek alapján az újabb jogirodalomban egyre többen tekintik a tagállami eljárási autonómiát Milton örökbecsű költeménye alapján 'elveszett paradicsomnak', s helyette inkább a tagállamok funkcionális eljárási hatásköre kifejezést javasolják használni,¹⁸ amelyben a nemzeti hatáskör egyértelműen az uniós célok szolgálatában áll.

4. Az uniós jog hivatalbóli alkalmazásának kérdése

A C-137/08. sz. ügy eljárásjogi szempontból leglényegesebb, a rendelkezési illetve a tárgyalási elvet, mint alapelvi szintű rendelkezéseket érintő kérdése az volt, hogy a tagállami bíróság köteles-e fogyasztói szerződésekben alkalmazott tisztességtelen szerződési feltétel esetében hivatalból bizonyítást lefolytatni. A kérdés álláspontom szerint az uniós jog hivatalból történő alkalmazására vonatkozó, rendkívül sok vitát gerjesztő kérdéssel áll összefüggésben, ezért a tagállami eljárási autonómia elvének szinte számtalan érvényesülési területe közül jelen tanulmányban kizárólag az uniós jog hivatalból történő alkalmazásának meglehetősen ellentmondásosnak tűnő joggyakorlatát ismertetem részletesebben. Ez a kiragadott példa hivatott szemléltetni, hogy az Európai Bíróság ítéleteiből nehéz határozott elméleti irányokra következtetni.

Kiindulópont e tekintetben az, hogy az Európai Bíróság 1995-ben éppen a tagállami eljárási autonómiára hivatkozva egyértelműen elismerte azokat a határokat, amelyeket a rendelkezési (tárgyalási) elv a nemzeti bíróság hivatalból végzett vizsgálata tekintetében kijelöl a C-430/93. és C-431/93. sz. van Schijndel és van Veen ügyben hozott ítéletében.¹⁹ Megállapította ugyanis, hogy a közösségi jog nem írja elő a nemzeti bíróságok számára a közösségi rendelkezések megsértésére vonatkozó érv hivatalból történő figyelembevételét, amennyiben ezen érv vizsgálata arra kötelezné, hogy feladja a rá vonatkozó kérelemhez kötöttséget, és kilépjen a jogvita felek által meghatározott kereteiből, olyan további tényeket és körülményeket figyelembe véve, amelyek túlmutatnak azokon, amelyekre a fél, akinek az említett rendelkezések alkalmazása érde-

¹⁸ C-430/93. és C-431/93. sz. Jeroen van Schijndel és Johannes Nicolaas Cornelis van Veen kontra Stichting Pensioenfonds voor Fysiotherapeuten egyesített ügyekben 1995. december 14-én hozott ítélet (EBHT 1995, I-4705. o.).

¹⁹ Lásd C-430/93. és C-431/93. sz. van Schijndel és van Veen ítélet 22. pontja.

kében áll, a kérelmét alapozta.²⁰ Ebben az ítéletben tehát az Európai Bíróság a rendelkezési elvvel teljes mértékben összhangban nem követelte meg a tagállami bíróságtól, hogy az feladja alapvetően passzív szerepét a perben. Itt tehát a luxemburgi Bíróság nem törte át a polgári eljárások legjellemzőbb ismertetőjelét, a kérelemhez kötöttség elvét.²¹ Az ugyanaznap született C-312/93. sz. Peterbroeck-ítéletben ugyanakkor azt mondta ki az EuB, hogy ellentétes a közösségi joggal az a nemzeti eljárási szabályozás, amely megtiltja egy tagállami bíróság számára, hogy hivatalból vizsgálja a belső jogi norma közösségi joggal való összeegyeztethetőségét, ha az eljárásban érintett személy az utóbbira bizonyos határidőn belül nem hivatkozott.²² A négy évvel később hozott Eco Swiss-ítéletből az olvasható ki, hogy a tagállami bíróságnak akkor is hivatalból kell vizsgálni a közösségi versenyjog szabályainak megsértését, még ha ez a kötelezettség a nemzeti versenyjog sérelme esetén nem is terheli.²³ A 2000. évben született C-240-244/98. sz. Océano Grupo-ítélet óta a fogyasztókkal kötött tisztességtelen szerződési feltételekről szóló 93/13/EGK irányelv alapján a nemzeti bíróság hivatalból vizsgálhatja, hogy az előtte folyamatban lévő eljárásban szereplő szerződési feltétel tisztességtelennek minősül-e,²⁴ sőt a 2006. évi C-168/05. sz. Mostaza Claro-ítélet meghozatalát követően már köteles is erre,²⁵ és ez a kötelezettség őt a már említett 2009. évi C-40/08. sz. Asturcom-ítélet óta a végrehajtási eljárás során is terheli.²⁶

Az Európai Bíróság C-137/08. sz. VB Pénzügyi Lízing Zrt. ítéletének az előélete viharosan alakult. A legutóbbi magyar ügyekben benyújtott előterjesztések és ítéletek által keltett hullámok ide-oda dobálták az előzetes döntéshozatal

²⁰ OSZTOVITS András: *Az Európai Unióról és az Európai Unió Működéséről szóló Szerződések magyarázata*. 1. kötet. Budapest, Complex, 2011. 39.

²¹ C-312/93. sz. Peterbroeck, Van Campenhout & Cie SCS kontra belga állam ügyben 1995. december 14-én hozott ítélet 21. pontja.

²² C-126/97. sz. Eco Swiss China Time Ltd kontra Benetton International NV ügyben 1999. június 1-én hozott ítélet 31. és skk. pontjai.

²³ C-240/98–C-244/98. sz. Océano Grupo Editorial SA kontra Rocio Murciano Quintero (C-240/98) és Salvat Editores SA kontra José Sánchez Alcón Prades (C-241/98), José Luis Copano Badilo (C-242/98), Mohammed Berroane (C-243/98) és Emilio Vinas Feliu (C-244/98) egyesített ügyekben 2000. június 27-én hozott ítélet [EBHT 2000., I-4941. o.] 29. pontja.

²⁴ C-168/05. sz. Elisa María Mostaza Claro kontra Centro Móvil Milenium SL ügyben 2006. október 26-án hozott ítélet [EBHT 2006., I-10421. o.] 38. pont.

²⁵ C-40/08. sz. Asturcom Telecomunicaciones SL kontra Cristina Rodríguez Nogueira ügyben 2009. október 6-án hozott ítélet [EBHT 2009., II-00222].

²⁶ Érdekesség, hogy a C-137/08. sz. ügyben az előzetes döntéshozatalt kezdeményező eredeti végzést korábban, 2008. március 27-én hozta a Budapesti II. és III. Kerületi Bíróság, a C-243/08. sz. Pannon GSM ügyben pedig 2008. május 22-én hozta a Budaörsi Városi Bíróság, az utóbbi ügyben azonban csaknem másfél évvel korábban született európai bírósági ítélet.

iránti kérelmet, módosították annak tárgyát. A C-137/08. sz. ítéletet különösen a 2009. június 4-én született C-243/08. sz. Pannon GSM ítélethez fűzik rendkívül szoros kötelékek, a két ügyet előbb egyesítették, majd elkülönítették, illetve a C-137/08. sz. ügyben előterjesztő bíróság a korábban született ítéletre tekintettel új kérdéseket tett fel az Európai Bíróságnak. A jelen tanulmány tárgyát képező ügyben jelentős részben éppen a korábban meghozott ítélet értelmezését kérte az előterjesztő magyar bíróság,²⁷ különösen a kiegészítésként előterjesztett harmadik kérdésében.

A C-137/08. sz. ügy alapjául szolgáló jogvita meglehetősen mindennapos konfliktus volt. A felperes hitelintézet 2008. évben fizetési meghagyás kibocsátását kezdeményezte a II. és III. Kerületi Bíróságon alperessel szemben fogyasztói szerződésnek minősülő kölcsönszerződésből fakadó kölcsöntartozás és járulékaik megfizetése iránt. Kérelmében felperes az általános szerződési feltételeinek azon pontjára hivatkozott, amely ezen bíróság kizárólagos illetékességét kötötte ki a szerződésből eredő jogviták eldöntésére. Felperes székhelye nem az előterjesztő bíróság illetékességi területén volt, ugyanakkor az földrajzilag és közlekedésileg is közel esett az eljáró bírósághoz. Az alperes állandó lakóhelye viszont nem a II. és III. Kerületi Bíróság illetékességi területén, hanem attól körülbelül 25 kilométerre, egy másik megyéhez tartozó, másik bíróság illetékességi területén volt található. A bíróság a fizetési meghagyást kibocsátotta, és ennek során nem kérdőjelezte meg saját illetékességét, sem a kölcsönszerződésben szereplő illetékességi kikötést. A fizetési meghagyással szemben az alperes ellentmondással élt, vitatva a felperes követelését, érdemi védekezést azonban nem terjesztett elő. Az eljáró bíróság ezt követően, a tárgyalás kitűzése előtt észlelte, hogy alperes lakóhelye nem az ő illetékességi területén van, hanem a fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelem az általános szerződési feltételekre hivatkozva a felperes székhelyéhez közel eső bírósághoz került benyújtásra. Az illetékességi kikötés esetleges tisztességtelen szerződési feltételnek történő minősítésével kapcsolatban kételyei merültek fel, és eredeti, 2008. március 28-i végzésével három kérdést terjesztett előzetes döntéshozatalra az Európai Bírósághoz.

²⁷ Érdekes, hogy a C-137/08. sz. ügyben az előzetes döntéshozatalt kezdeményező eredeti végzést korábban, 2008. március 27-én hozta a Budapesti II. és III. Kerületi Bíróság, a C-243/08. sz. Pannon GSM ügyben pedig 2008. május 22-én hozta a Budaörsi Városi Bíróság, az utóbbi ügyben azonban csaknem másfél évvel korábban született európai bírósági ítélet.

Az ügy eljárásjogi hányattatásait követően az előterjesztő bíróság módosított kérdéseit tartalmazó 2009. július 2-án kelt végzésében²⁸ felidézte, hogy a C-243/08. sz. Pannon GSM ügyben hozott ítélet 34. és 35. pontjai értelmében az eladó vagy szolgáltató és a fogyasztó között a nemzeti jogszabályok szerint zajló bírósági eljárás jellegzetességei nem jelenthetnek olyan tényezőt, amely érintheti az irányelv rendelkezései alapján a fogyasztókat megillető jogvédelmet; a nemzeti bíróság hivatalból köteles vizsgálni valamely szerződési feltétel tisztességtelen jellegét, amennyiben rendelkezésére állnak az e tekintetben szükséges ténybeli és jogi elemek. Az utolsó tagmondatot tekinti a jogirodalom a C-243/08. sz. Pannon GSM ítélet egyik legfontosabb újításának. Az ítélet ezen megfogalmazásából azonban az előterjesztő bíróság számára nem volt egyértelmű, hogy mi az időrendi sorrend: a nemzeti bíróság csak akkor vizsgálhatja valamely szerződési feltétel tisztességtelen jellegét, amennyiben rendelkezésére állnak az e tekintetben szükséges ténybeli és jogi elemek, vagy pedig a hivatalból történő vizsgálat azt is jelenti, hogy valamely szerződési feltétel tisztességtelen jellegének vizsgálata során hivatalból is köteles a bíróság gondoskodni az ehhez szükséges ténybeli és jogi elemek bizonyításáról, feltárásáról.

Az előterjesztő bíróság felidézte a magyar Polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (Pp.) 164. §-ának (1) bekezdését, amely szerint a per eldöntéséhez szükséges tényeket általában annak a félnek kell bizonyítani, akinek érdekében áll, hogy azokat a bíróság valóban fogadja el; és (2) bekezdését, amelynek értelmében a bíróság bizonyítást hivatalból akkor rendelhet el, ha azt törvény megengedi. Rámutatott, hogy a fogyasztói szerződésekkel kapcsolatos jogvitákban a magyar jog szerint az az általános szabály érvényesül, hogy a felek kezdeményezhetnek bizonyítást a per eldöntéséhez szükséges tények megállapítása érdekében, a bíróság hivatalból nem bizonyíthat. Ez a nemzeti szabályozás ugyanakkor az előterjesztő bíróság szerint veszélyeztetheti a 93/13/EGK irányelvben megfogalmazott célok gyakorlati megvalósíthatóságát, és a C-243/08. sz. Pannon GSM ügyben is megerősített azon elvet, hogy a nemzeti bíróság hivatalból köteles vizsgálni valamely szerződési feltétel tisztességtelen jellegét.

Ezért kiegészítésként a Budapesti II. és III. Kerületi Bíróság azt a harmadik kérdést terjesztette elő, hogy amennyiben a nemzeti bíróság a peres felek erre irányuló kérelme hiányában, hivatalból észleli egy szerződési feltétel esetleges tisztességtelenségét, az ennek megítéléséhez szükséges ténybeli és jogi elemek kiderítése érdekében folytathat hivatalból bizonyítást abban az esetben, ha a

²⁸ Budapesti II. és III. Kerületi Bíróság 8. P. 20.267/2008/16. sz. végzés. A végzést Hegyi Áron bírósági elnök hozta.

nemzeti eljárásjogi szabályok alapján bizonyítást csak a felek kérelmére fogatosíthat?

5. A rendelkezési (tárgyalási) elv az Európai Bíróság értelmezésében

Az Európai Bíróság értelmezésében az igen általános módon megfogalmazott kérdéssel az előterjesztő bíróság azon kötelezettségeket szerette volna meghatározni, amelyek az irányelv rendelkezéseinek értelmében terhelik attól a pillanattól kezdve, amikor kétségei merülnek fel egy adott kizárólagos illetékeségi kikötést tartalmazó szerződési feltétel esetlegesen tisztességtelen jellegét illetően. Az EuB szerint a bíróság különösen arra keresett választ, hogy ilyen helyzetben a nemzeti bíróság köteles-e hivatalból bizonyítást folytatni az ilyen feltétel fennállásának értékeléséhez szükséges ténybeli és jogi elemek kiderítése érdekében, abban az esetben, ha a nemzeti jogszabályok alapján bizonyítást csak a felek kérelmére fogatosíthat.

Az EuB válasza három nagyobb gondolati egységre tagolható. Először azt járta körül a luxembourgi testület, hogy miből vezethetők le a nemzeti bíróságnak az irányelv tekintetében fennálló kötelezettségei. Ezt követően meg is határozta ezen kötelezettségeket, időben elkülönítve azok két szakaszát.

Válaszában az EuB korábbi joggyakorlatára hivatkozással abból indult ki, hogy az irányelv által létrehozott védelmi rendszer azon az elven alapszik, hogy a fogyasztó az eladóhoz vagy szolgáltatóhoz képest hátrányos helyzetben van, mind tárgyalási lehetőségei, mind pedig információs szintje tekintetében, amely helyzet az eladó vagy szolgáltató által előzetesen meghatározott feltételek elfogadásához vezet, anélkül hogy a fogyasztó befolyásolni tudná ezek tartalmát.²⁹ E hátrányos helyzetet kívánja orvosolni az irányelv 6. cikkének (1) bekezdése azzal, hogy a tisztességtelen feltételek nem jelentenek kötelezettséget a fogyasztóra nézve. A 6. cikk az ítélkezési gyakorlat értelmében olyan kötelező (kényszerítő)³⁰ rendelkezés, amely arra irányul, hogy a szerződő felek jogai és köte-

²⁹ Lásd C-137/08. sz. VB Pénzügyi Lizing Zrt. ítélet 46. pontját és az ott idézett C-240/98–C-244/98. sz. Océano Grupo-ítélet 25. pontját, a C-168/05. sz. Elisa Maria Mostaza Claro kontra Centro Móvil Milenium SL ügyben 2006. október 26-án hozott ítélet [EBHT 2006., I-10421. o.] 25. pontját, valamint a C-40/08. sz. Asturcom Telecomunicaciones SL kontra Cristina Rodríguez Nogueira ügyben 2009. október 6-án hozott ítélet [EBHT 2009., I-9579. o.] 29. pontját.

³⁰ Az ítélet ezen pontja tekintetében kénytelenek voltunk eltérni az Európai Bíróság honlapján (www.curia.eu) szereplő hivatalos magyar fordítástól. A hivatalos magyar fordításban

lezettségei tekintetében a szerződés által megállapított formális egyensúlyt a szerződő felek egyenlőségét helyreállító, valódi egyensúllyal helyettesítse.³¹ Az irányelv által bevezetett védelmi rendszer abból indul ki a fogyasztó és az eladó vagy szolgáltató közötti egyenlőtlen helyzetet csak a szerződő feleken kívüli, pozitív beavatkozás egyenlítheti ki.³²

Az EuB a nemzeti bíróságnak az irányelv rendelkezései alapján fennálló kötelezettségeit – és ez a korábbi ítéletekhez képest valódi újdonság – két szakaszba sorolta. A tagállami fórumnak először azt kell megvizsgálnia, hogy az előtte folyamatban lévő ügy alapjául szolgáló szerződés adott kikötése egyáltalán az irányelv hatálya alá tartozik-e. Amennyiben igen, az említett bíróságnak másodsorú szükség esetén hivatalból kell értékelnie a kikötést az irányelvben meghatározott fogyasztóvédelmi előírásokra tekintettel.³³

Azzal az elsőként felvetődő kérdéssel kapcsolatban, hogy a tagállami bíróság által vizsgált kikötés az irányelv hatálya alá tartozik-e, az EuB megállapította, hogy az irányelv 1. és 3. cikkének együttes olvasatából az tűnik ki, hogy az irányelv a fogyasztó és az eladó vagy szolgáltató közötti szerződésben szereplő, egyedileg meg nem tárgyalta valamennyi kizárólagos illetékességi kikötésre alkalmazandó.³⁴ Az uniós jogalkotó által elérni kívánt fogyasztóvédelem hatékonyságának biztosítása érdekében tehát a nemzeti bíróságnak minden esetben, a belső jog szabályaitól függetlenül meg kell állapítania, hogy a vitatott kikötést az eladó vagy szolgáltató egyedileg megtárgyalta-e a fogyasztóval.³⁵

A tagállami bíróság által kötelezően elvégezendő vizsgálat második szakaszával, azaz a konkrét szerződési feltétel esetleges tisztességtelen jellegével kapcsolatban az EuB rámutatott, hogy az eljárás alapjául szolgáló szerződési feltétel egy olyan bíróság kizárólagos illetékességét mondja ki, amely nem az alperes állandó lakóhelye szerinti bíróság, és nem is a felperes székhelye

az irányelv 6. cikkével kapcsolatos megállapítás „kógens” rendelkezésként jelenik meg, a német (*zwingende Bestimmung*), az angol (*mandatory provision*) és a francia (*disposition impérative*) nyelvi változatok azonban a kógensnél többre, kényszerítő (*imperatív*) szabályra utalnak. Ezt a nyelvi változatot támasztja alá egyébként a C-168/05. sz. *Mostaza Claro* ítélet óta az Európai Bíróság által is követett álláspont, amely szerint az irányelv 6. cikkének közrendi rangja van.

³¹ Lásd C-137/08. sz. VB Pénzügyi Lízing 47. pontját és az ott idézett C-168/05. sz. *Mostaza Claro*-ítélet 36. pontját és a C-40/08. sz. *Asturcom*-ítélet 30. pontját.

³² Lásd: C-137/08. sz. VB Pénzügyi Lízing ítélet 48. pontját és az ott idézett C-240/98–C-244/98. sz. *Océano Grupo Editorial*-ítélet 27. pontját, a C-168/05. sz. *Mostaza Claro*-ítélet 26. pontját, valamint a C-40/08. sz. *Asturcom*-ítélet 31. pontját.

³³ Lásd C-137/08. sz. VB Pénzügyi Lízing ítélet 49. pont.

³⁴ Lásd C-137/08. sz. VB Pénzügyi Lízing ítélet 50. pont.

³⁵ Lásd C-137/08. sz. VB Pénzügyi Lízing ítélet 51. pont.

szerinti bíróság, hanem olyan bíróság, amely ez utóbbi székhelyéhez közel található mind földrajzi szempontból, mind a közlekedési lehetőségeket tekintve. Analógiát teremtve ezen feltétel és az olyan feltétel között, amely szerint a szerződésből eredő valamennyi jogvita esetén az eladó vagy szolgáltató székhelye szerinti bíróság illetékes, az EuB megállapította, hogy mindkettőre igazak a C-240/98–C-244/98. sz. Océano Grupo-ítéletben szereplő megállapítások. Azaz mindkét feltétel esetében az a kötelezettség hárul a fogyasztóra, hogy a lakóhelyéhez képest esetleg távoli bíróság kizárólagos illetékességének vesse alá magát, ami megnehezítheti megjelenését a bíróság előtt. Kis perértékű ügyek esetében a fogyasztónak a bíróság előtt való megjelenésével járó költségek visszatartó hatásúak lehetnek, és arra indíthatják a fogyasztót, hogy teljesen lemondjon a bírósághoz fordulás lehetőségéről vagy a védelemről. Egy ilyen feltétel azon, az irányelv melléklete 1. pontjának q) alpontja szerinti feltételek kategóriájába tartozik, amelyek tárgya vagy hatása az, hogy kizárják vagy gátolják a fogyasztó jogainak érvényesítését peres eljárás kezdeményezése vonatkozásában. Az ilyen kizárólagos illetékességi kikötés az eladó vagy a szolgáltató számára lehetővé teszi, hogy a szakmai tevékenységéhez kapcsolódó valamennyi jogvitát egyetlen, nem a fogyasztó lakóhelye szerint illetékes bíróság előtt összesítsen, ami a szervezeti képviseletét is megkönnyíti, és az ezzel összefüggő költségeit is csökkenti.³⁶

A harmadik kiegészítésként előterjesztett kérdésre az Európai Bíróság azt a választ adta, hogy a nemzeti bíróságnak hivatalból kell bizonyítást folytatnia annak megállapítása érdekében, hogy az előtte folyamatban lévő ügy alapjául szolgáló, az eladó vagy szolgáltató és a fogyasztó közötti szerződés részét képező kizárólagos illetékességi kikötés az irányelv hatálya alá tartozik-e, és amennyiben igen, hivatalból kell értékelnie az ilyen kikötés esetlegesen tisztességtelen jellegét.³⁷

6. Kritikai észrevételek

Az érvelés érdekékként kell feljegyezni, hogy az EuB érzékelt és elegánsan meg is oldotta azt a problémát, hogy az előterjesztett kérdés nem olyan helyzetre vonatkozott, amelyben valamely szerződéses kikötés tisztességtelen, hanem arra, amikor a tagállami bíró csak gyanítja, de nem tudja megállapí-

³⁶ Lásd C-137/08. sz. VB Pénzügyi Lízing ítélet 52-55. pontok.

³⁷ Lásd C-137/08. sz. VB Pénzügyi Lízing ítélet 56. pont.

tani valamely szerződéses kikötés esetleges tisztességtelen jellegét. Létezik ugyanis egy olyan álláspont, amely szerint az irányelv 6. cikk (1) bekezdésében foglalt szabályozás kizárólag arra a helyzetre vonatkozik, amelyben valamilyen szerződéses kikötés tisztességtelen, és erre nézve állapítja meg jogkövetkezményként a kikötés kötelező erejének hiányát, de nem tartalmaz rendelkezést arra az esetre, ha a nemzeti bíróság egy szerződési feltétel esetleges tisztességtelen jellegét észleli³⁸. Az EuB nagyvonalúan úgy vágta át ezt a gordiuszi csomót, hogy a saját szája íze szerint átfogalmazott kérdésben rögzítette a releváns időpontot, amelytől kezdve a tagállami bíróságot az irányelv alapján kötelezettségek terhelik. Ezt abban a pillanatban határozta meg, amikor a nemzeti fórumnak kétségei merülnek fel egy adott kizárólagos illetékességi kikötést tartalmazó szerződési feltétel esetlegesen tisztességtelen jellegét illetően. Ezzel a megoldással tökéletesen kiüresítette az idézett jogászas kifogást, miután valamennyi további megállapítását a kérdés átfogalmazott változatának tükrében kell értelmezni: az irányelvből kötelezettségek hárulhatnak a tagállami bíróságra attól kezdve, hogy kétségei támadtak egy (kizárólagos illetékességi kikötést tartalmazó) szerződési feltétel tisztességtelensége vonatkozásában.

Bírálat tárgyát képezheti azonban, hogy a válaszban a végleges kérdések tükrében immáron obiter dicta kijelentések szerepelnek. Ilyen megállapításnak tekinthetjük az állásfoglalásokat azon illetékességi kikötésre vonatkozóan, amely a felperes székhelyéhez földrajzilag és közlekedésileg közel eső bíróság kizárólagos illetékességébe utalja a szerződésből fakadó valamennyi jogvitát. Az alapügyben kétségtelenül ilyen szerződési feltétel szerepelt, és a Budapesti II. és III. Kerületi Bíróság eredeti, még 2008-ban feltett kérdései közül a második valóban úgy szólt, hogy ha a nemzeti bíró saját illetékességének vizsgálata során hivatalból ítéli meg a szerződési feltétel tisztességtelen jellegét, milyen szempontokat vehet figyelembe e vizsgálat során, különösen akkor, ha egy szerződési feltétel nem a szolgáltató székhelye szerinti bíróságot, hanem a székhelyétől eltérő, de ahhoz közel eső bíróság illetékességét köti ki? Az ügy eljárási hányattatásai közepette azonban az erre vonatkozó kérdést a magyar bíróság nem tartotta fenn, kiegészítésként előterjesztett kérdései (véltetően a C-243/08. sz. Pannon GSM ítéletre figyelemmel) a konkrét ügytől nagyobb távolságot tartottak. Az EuB-nak az ilyen illetékességi kikötésre vonatkozó, a C-240/98–C-244/98. sz. Océano Grupo-ítéletben szereplő szerződési feltétellel

³⁸ Lásd a Bizottság véleményét a C-137/08. sz. ügyben. A vélemény e részének ismertetését lásd Trstenjak főtanácsnok C-137/08. sz. ügyben készített indítványa 55. pontjában.

párhuzamot teremtő megállapításai tehát egyáltalán nem a végleges kérdésekhez kapcsolódnak.

Mindezek ellentmondani látszanak továbbá a kiegészítésként előterjesztett első és második kérdésre adott válasz gondolati tartalmának is. Ott ugyanis az EuB éppen a nemzeti bíróság feladataként határozta meg annak megállapítását, hogy adott szerződési feltétel megfelel-e azoknak a szempontoknak, amelyek alapján azt az irányelv 3. cikkének (1) bekezdése értelmében „tisztességtelennek” kell tekinteni.³⁹ Itt viszont éppen azt tette az EuB, amit korábban a nemzeti bíróság feladataul szabott: állást foglalt egy konkrét szerződési feltétel tisztességtelensége tekintetében. A kiegészítésként előterjesztett első-második és a harmadik kérdésre adott válasz között tehát belső ellentmondás feszül, és a szükséztű indoklás kevésbé segít hozzá annak feloldásához. Lehetőségként ismét felmerülhet az a már idézett gondolat, hogy egyes kiemelt szerződési feltételek a nemzeti jogtól függetlenül, pusztán az uniós jog erejénél fogva tisztességtelennek minősülnek, mint például a szolgáltató székhelye szerinti bíróság (Océano Grupo), illetve az ahhoz földrajzilag és közlekedésileg közel eső bíróság (VB Pénzügyi Lízing) kizárólagos illetékességének a kikötése, ha a fogyasztó nem e bíróság illetékességi területén lakik. Ez a megoldás azonban azért nem megnyugtató, mert a C-243/08. sz. Pannon GSM ítélet értelmében ezeket sem automatikusan, hanem az adott ügy körülményeire tekintettel kell minősítenie⁴⁰ a nemzeti bíróságnak.

Az érvelés legnagyobb hibájára rátérve kijelenthető, hogy a kiegészítésként előterjesztett harmadik kérdésre adott válasz nem következik az indoklásban szereplő tézisekből, bármilyen tetszetősnek tűnhet is a tagállami bíróságot terhelő kötelezettségek dogmatikájának a részletezése. Az okfejtés egy pontig zárt logikai láncot alkot, majd minden további indoklás nélkül kinyilvánítja a hivatalbóli bizonyítás kötelezettségét tisztességtelen szerződési feltételek esetében. Az irányelv védelmi rendszere azon alapul, hogy a fogyasztó az eladóhoz vagy szolgáltatóhoz képest hátrányosabb helyzetben van, amely egyenlőtlenséget csak a felektől független, kívülálló harmadik személy (például az eljáró bíróság) tevőleges beavatkozása korrigálhat. Ebből és az irányelv 6. cikkének közrendi természetéből⁴¹ levezethető az, hogy a nemzeti bíróságnak először is azt kell hivatalból vizsgálnia, hogy az ügyben szereplő kikötés az irányelv hatálya alá tartozik-e (egyedileg megtárgyalták-e), majd pedig hiva-

³⁹ Lásd C-137/08. sz. VB Pénzügyi Lízing ítélet 43. pont.

⁴⁰ Lásd C-243/08. sz. Pannon GSM ítélet 42. pontját.

⁴¹ Lásd C-168/05. sz. Mostaza Claro-ítélet 26. pontját.

talból kell megítélnie a kikötés tisztességtelen jellegét. Az irányelv alkalmazhatóságának illetve a kikötés tisztességtelenségének hivatalból történő vizsgálata azt jelenti, hogy azt a tagállami fórumnak attól függetlenül el kell végeznie, hogy valamelyik fél nyújtott-e be kérelmet erre vonatkozóan. Ez azonban nem vonja magával szükségszerűen a hivatalbóli bizonyítás kötelezettségét.

A tagállami bíróságnak ugyanis vagy rendelkezésére állnak e hivatalbóli vizsgálathoz szükséges ténybeli és jogi körülmények és akkor nehézség nélkül eleget tehet kötelezettségének, vagy nem, és akkor bizonyítás válik szükségessé. A bizonyításra azonban sor kerülhet a tagállamok többségében követett polgári eljárásjogi alapelvek (rendelkezési elv, tárgyalási elv) alapján a felek indítványára, de lehetséges az is, hogy a bíróság hivatalból rendel el bizonyítást. Az előterjesztő magyar bíróság is utalt végzésében a Pp. 164. §-ára, amely főszabálynak a felek általi bizonyítást (a tárgyalási elvet), és kivételnek a hivatalbóli bizonyítást tekinti (ez utóbbit csak abban az esetben téve lehetővé, ha azt törvény megengedi). A hivatalból történő vizsgálat kötelezettségével összeegyeztethető egy olyan a hivatalbóli bizonyítástól eltérő megoldás is, hogy ezen vizsgálat keretében a bíróság tájékoztatja a feleket a jogvita eldöntése érdekében bizonyításra szoruló tényekről, a bizonyítási teherről illetve a bizonyítás sikertelenségének következményeiről. Erre a magyar jogban annál inkább lehetőség van (lenne), mert a Ptk. 205/A. §-ának (2) bekezdése kifejezetten rögzíti az általános szerződési feltétel kapcsán a bizonyítási terhet, amikor kimondja, hogy az általános szerződési feltételt, illetve az egyedileg nem megtárgyalt szerződési feltételt használó felet terheli annak bizonyítása, hogy a szerződési feltételt a felek egyedileg megtárgyalták. A tisztességtelen szerződési feltételek hivatalbóli vizsgálatának kötelezettsége tehát nem jelenti kényszerítő módon a hivatalbóli bizonyítás kötelezettségét is, a tárgyalási elvvel összhangban lévő megoldás is elképzelhető. A további észrevételek érdekében indokolt röviden kitérni az említett alapelvek jelentésére és a szabályozásuk alakulására a magyar polgári eljárásjogban.

A rendelkezési elv azt jelenti, hogy a peres eljárás csak a fél rendelkezésére indul, illetve a bíróság egyes perbeli cselekményeket is a felek rendelkezése alapján köteles elvégezni.⁴² A bizonyítás feletti rendelkezési jogot — a kérdés fontosságára tekintettel — külön alapelveként a tárgyalási elv testesíti meg. A tárgyalási elv értelmében a felek feladata az, hogy a tényeket és a bizonyítékokat a bíróság elé tárják. Amennyiben ezt a feladatot részben vagy egészben a

⁴² KENGYEL Miklós: *Magyar polgári eljárásjog*. (10. átdolgozott kiadás) Budapest, Osiris, 2010. 74.

bíróság veszi át, a nyomozati (vizsgálati) elv (azaz a hivatalbóli bizonyítás) érvényesül a polgári perben. A szoros tárgyi összetartozás miatt a rendelkezési elv és a tárgyalási elv nehezen választható el egymástól, sőt a jogirodalomban néha az a kérdés is felmerül, hogy két különböző elvről van-e szó?⁴³ A két polgári eljárásjogi alapelv más jogrendszerekben is fennálló kapcsolatát mutatja az a tény, hogy a C-137/08. sz. ügyben indítványt tett szlovén Trstenjak főtanácsnok a bizonyítás feletti rendelkezési joggal kapcsolatban is következetesen a rendelkezési elv kifejezést használja, még indítványának címszávaiban is.

A hivatalból elrendelhető bizonyítás rosszízű emlékeket ébreszthet a volt szocialista országokban, ahol a rendszerváltásokat követően visszaszorításának egyértelmű tendenciája érvényesült. A szocialista polgári perben a bíróság minden korábbi mértéket meghaladóan vett részt a bizonyításban. Az anyagi (objektív) igazság kiderítése érdekében nem elégedhetett meg a felek által szolgáltatott peranyaggal, hanem aktívan közre kellett működnie a per eldöntéséhez szükséges tények és bizonyítékok összegyűjtésében. A rendszerváltás után azonban a szocialista tárgyalási elv elveszítette az ideológiai alapjait és légüres térbe került. A polgári per céljának az átértékelése következtében az anyagi igazság kiderítésének a kötelezettsége kimaradt a törvények szövegéből. A hivatalból elrendelhető bizonyítás még azokban az országokban is a szovjet múlt terhes örökségének számított, ahol egyébként a második világháborút megelőzően is ismerték az *ex officio* bizonyításfelvételt. Magyarországon az 1911. évi perrendtartás,⁴⁴ Lengyelországban az 1930. évi polgári eljárási törvény alkalmazta, míg Szlovéniában az 1929. évi jugoszláv perrendtartás vezette be. Az osztrák polgári perrendtartásból átvett szabályok azonban valódi vizsgálatra nem adtak lehetőséget, mivel a bíróság csak olyan tények bizonyítását rendelkezheti el, amelyekre a felek hivatkoztak.⁴⁵

Magyarországon két lépésben sikerült a szocialista tárgyalási elvtől megszabadulni. Az 1995. évi novella korlátozta a hivatalból elrendelhető bizonyítást, az 1999. évi novella pedig – az igazság kiderítésére vonatkozó rendelkezések kiiktatásával – újrafogalmazta a per célját. Az 1952. évi Pp. a vizsgálati elvet szubszidiárius jelleggel alkalmazta. Az akkori 164. § (2) bekezdése szerint a bíróság az általa szükségesnek talált bizonyítást hivatalból is elrendelhetette. Az

⁴³ FARKAS József – KENGYEL Miklós: *Bizonyítás a polgári perben*. Budapest, KJK-Kerszöv, 2005. 59.

⁴⁴ Lásd erre vonatkozóan részletesen: KENGYEL Miklós: A magyar polgári per jog száz éve – az 1911. évi polgári perrendtartás. *Magyar Jog*, 2011/6. 321–329., 326. sk.

⁴⁵ KENGYEL Miklós: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben*. Budapest, Osiris, 2003., 319.

1995. évi novella ezt a szabályt úgy változtatta meg, hogy a bíróság csak akkor rendelhet el bizonyítást, ha azt a törvény megengedi.⁴⁶ Miután a törvény ilyen engedélyt csak a személyi állapottal kapcsolatos perekben, valamint az újraszabályozott közigazgatási perekben ad, a módosítás lényegében megszüntette a hivatalból elrendelhető bizonyítás lehetőségét.⁴⁷ A törvényhozó célja a hivatalból elrendelhető bizonyítás visszaszorításával a tárgyalási elv maradéktalan érvényesítése, amelynek hátterében ott találjuk a szocialista korszak túlméretezett bírói hatalmának az antitéziseként a bírói passzivitást hirdető szemléletet. A módosítás ugyanakkor Kengyel álláspontja szerint nem tudta a bíróság és a felek közötti kívánatos egyensúlyi állapotot megteremteni, ehelyett a XIX. századi liberális permodellhez tért vissza. Történt mindez annak ellenére, hogy a liberális permodellhez kapcsolódó tiszta tárgyalási elvnek Magyarországon nincsenek valódi hagyományai, és a világszerte megindult változások éppen arra figyelmeztetnek, hogy a hatékony polgári igazságszolgáltatást nem lehet tartósan a bíróság passzív szerepére felépíteni.⁴⁸

Úgy tűnt, hogy a C-243/08. sz. Pannon GSM ítélet sokat idézett és a C-137/08. sz. ügyben értelmezni kért mondatával, amely szerint a nemzeti bíróság hivatalból köteles vizsgálni valamely szerződési feltétel tisztességtelen jellegét, „amennyiben rendelkezésre állnak az e tekintetben szükséges ténybeli és jogi elemek (körülmények)”,⁴⁹ az EuB a tárgyalási elv (és ezáltal a tagállamok eljárási autonómiája) mellett teszi le a voksát. A kérdést előterjesztő bíróság mégis azt közölte előzetes döntéshozatalra utaló végzésében, hogy ezen ítélet óta nem egyértelmű a követendő kronologikus sorrend. A nemzeti bíróságnak vagy csak arra van lehetősége, hogy a szerződési kikötés tisztességtelen jellegét abban az esetben vizsgálja hivatalból, ha rendelkezésére állnak az e tekintetben szükséges ténybeli és jogi elemek, vagy a hivatalból történő vizsgálat azt is jelenti, hogy a bíróság köteles a meghatározott szerződési feltétel tisztességtelen jellegének hivatalból való vizsgálatát keretében az e tekintetben szükséges ténybeli és jogi elemeket megállapítani és naprakésszé tenni.

Az eljárásban véleményt nyilvánító tagállami kormányok csaknem mindegyike és a Bizottság is a hivatalból bizonyítás elleni érveket hangoztatott. Ezen érvek mindegyike rendkívül erős argumentum volt. Az Egyesült Királyság kormánya elképzelhetetlennek tartotta, hogy a nemzeti bíróságok minden egyes

⁴⁶ Uo. 321.

⁴⁷ KENGYEL i. m. 2010. 76–77.

⁴⁸ KENGYEL i. m. 2003. 322.

⁴⁹ Lásd C-243/08. sz. Pannon GSM ítélet 35. pontját.

meghatározott pénzösszeg iránti követelést úgy kezeljenek, mintha azok ellen ellentmondást nyújtottak volna be, hiszen ez azzal járna, hogy bírót kellene kinevezni a követelések szerződéses dokumentumainak és ténybeli hátterének kivizsgálása érdekében.⁵⁰ Az ír kormány szerint, ha az EuB a C-243/08. sz. Pannon GSM ítéletben feltétlen kötelezettségként kívánta volna előírni a nemzeti bíróságok számára, hogy azok hivatalból vizsgálják a szerződési feltételeknek a tisztességtelen voltát, akkor feltétlen megfogalmazást alkalmazott volna (azaz nem használta volna az „amennyiben” kifejezést). Az ír kormány szerint a Bíróság a C-243/08. sz. Pannon-ítéletében egyensúlyt alakított ki a fogyasztók védelméhez fűződő érdekek és a tagállami jogrendek működésének alapjául szolgáló alapelvek között. Kifejtette, hogy a kérdésre adott igenlő válasz (a hivatalból bizonyítás kötelezettségének elismerése) arra kötelezné a nemzeti bíróságokat, hogy hivatalból állapítsák meg az annak meghatározásához szükséges ténybeli és jogi elemeket, hogy valamely szerződési feltétel esetlegesen tisztességtelen-e. Ez a megközelítés viszont arra kötelezné a nemzeti bíróságokat, hogy akkor is tényfelderítőként járjanak el, ha ezt a nemzeti eljárásjogi szabályok tiltják számukra. Az ír kormány egyébként utalt a fent említett liberális permodellre is, amikor arra hivatkozott, hogy a C-243/08. sz. Pannon-ítélet tiszteletben tartja a nemzeti polgári bíróságoknak a magánszemélyek közötti perekben betöltött „passzív szerepét”.⁵¹

A Bizottság álláspontja szerint az uniós jog lényegében nyomozóbírói feladattal ruházná fel a nemzeti bíróságot, ha előírná számára, hogy hivatalból szerezzon be bizonyítékokat, amikor azt gyanítja, hogy valamely szerződéses kikötés esetleg tisztességtelen. A hivatalból történő bizonyítás kötelezettségével szembeni legerősebb érvként tökéletesen helytállóan azt jegyezte meg, hogy az ilyen beavatkozás a tagállami eljárásjogokban további részletszabályokat tenne szükségessé. Szükség volna például annak szabályozására, hogy milyen esetekben, illetve a gyanú milyen fokán terheli a tagállami bíróságot az a kötelezettség, hogy bizonyítékokat szerezzon be. Szabályozni kellene továbbá, hogy milyen eljárásjogi eszközök állnak rendelkezésre a bizonyítékok beszerzéséhez. A tagállami bíróság e feladatkörének kialakítása továbbá feltehetőleg az igazságszolgáltatás infrastruktúrájának átalakítását is szükségessé tenné a

⁵⁰ Az Egyesült Királyság kormánya véleményének ismertetését lásd Trstenjak főtanácsnok C-137/08. sz. ügyben készített indítványa 53. pontjában.

⁵¹ Az ír kormány véleményének ismertetését lásd Trstenjak főtanácsnok C-137/08. sz. ügyben készített indítványa 43-44. pontjaiban.

tagállamokban.⁵² A Bizottság e rendkívül szellemes álláspontjában szereplő, megalkotandó eljárási szabályokra vonatkozó felsorolás könnyen kiegészíthető további tételekkel: a hivatalból bizonyítás szükségszerűen felvetné a bizonyítás költségvonzatainak, valamint a hivatalból történő bizonyításra vonatkozó kötelezettség megszegése esetén alkalmazható szankciókra vonatkozó szabályozási igényt.

A főtanácsnok a C-243/08. sz. ítéletben szereplő az inkriminált mondatot (illetve az abban szereplő „amennyiben” kifejezést) a különböző nyelvi variánsok mindegyike alapján úgy értelmezte, hogy a vizsgálati kötelezettség csak akkor áll fenn, ha a felek érvelése vagy egyéb körülmények a bíróság számára támpontokat adnak az esetleges tisztességtelen jelleget illetően. Trstenjak szerint a bíróságnak csak ebben az esetben kell a szerződési feltétel érvényességét hivatalból vizsgálnia, anélkül hogy a tisztességtelenségre bármely félnek konkrétan hivatkoznia kellene. Az ítéletből ugyanakkor nem következett számára az, hogy a nemzeti bíróságot ugyanez a kötelezettség terheli akkor is, ha az említett körülmények nem állnak a rendelkezésére.⁵³ Az uniós jog véleménye szerint nem tartalmaz olyan rendelkezést, amely a nemzeti bíróságokat arra kötelezné, hogy hivatalból nyomozást folytassanak annak érdekében, hogy a szerződési feltétel tisztességtelen jellegének értékeléséhez szükséges jogi és ténybeli elemeket beszerezzék abban az esetben, ha ezek nem állnak rendelkezésre. Ellenkezőleg, a nemzeti bíróságok hatásköreit a nemzeti polgári eljárásjog határozza meg, amely a tagállamok jogában általában és a magyar jogban is a rendelkezési (tárgyalási) elvre épül.⁵⁴

Ez az érvelés egyértelműen összhangban van a hagyományosan „tagállami eljárási autonómia” név alatt ismert, fent részletesen jellemzett jelenséggel. Az Európai Bíróság mindezzel szemben, bár egyértelműen eljárásjogi kérdésben döntött, C-137/08. sz. ítéletében tudomást sem vett a tagállami eljárási autonómia kérdéséről, vagy legalábbis egy szóval sem utalt rá. Beszédes, hogy annak ellenére, hogy a főtanácsnok indítványának címszavai között szerepeltette a

⁵² A Bizottság véleményének ismertetését lásd Trstenjak főtanácsnok C-137/08. sz. ügyben készített indítványa 43–44. pontjaiban.

⁵³ Trstenjak főtanácsnok indítványa a C-137/08. sz. ügyben. Az ismertetés napja 2010. július 6. 109. pont.

⁵⁴ Trstenjak főtanácsnok a magyar Polgári Perrendtartás tekintetében a következő tanulmányra hivatkozott: Osztovits András – Nemessányi Zoltán, *Missbräuchliche Zuständigkeitsklauseln in der Ungarischen Rechtssprechung im Licht der Urteile des EuGH*, *Zeitschrift für Europarecht, Internationales Privatrecht und Rechtsvergleichung (ZfRV)*, 2010/2 22-26, Lásd: Trstenjak főtanácsnok indítványa a C-137/08. sz. ügyben. Az ismertetés napja 2010. július 6. 110. pont.

polgári eljárásjog alapelveinek minősülő rendelkezési elvet, az ítélet fejrészeiben már nem szerepel ilyen jellegű vagy tartalmú kifejezés. Az EuB gyakorlatilag indokolás nélkül mondta ki a hivatalból történő bizonyítás kötelezettségét. Anélkül, hogy az ítéletben bármilyen formában tetten érhető lenne, hogy a luxemburgi testület számolt ítéletének a nemzeti polgári eljárásjogra gyakorolt hatásával (annak ellenére, hogy a tagállami bíróság kérdésében kifejezetten szerepelt, hogy a nemzeti jog nem engedi meg számára a hivatalból történő bizonyítást), illetve egyéb járulékos következményeivel (elsősorban költség-vonzatával). Mindezekon kívül azt is fel lehet róni az Európai Bíróság ítéletének, hogy túlereszkedett a tagállami bíróság kérdésén. A magyar bíróság ugyanis csak a tisztességtelen illetékességi kikötés kapcsán kérdezett rá a hivatalból bizonyítás kötelezettségére, az EuB szerint azonban a tagállami bíróságnak az indokolásból kiolvashatóan valamennyi egyéb tisztességtelen-gyanús klauzula esetében meg kell vizsgálnia (és ennek során minden valószínűség szerint bizonyítást lefolytatnia), hogy a vitatott kikötést az eladó vagy szolgáltató megtárgyalta-e a fogyasztóval.

Az Európai Bíróság tehát a C-137/08. sz. ítéletében kimondatlanul is tovább porlasztotta a tagállami eljárási autonómia ideáját. A magyar polgári eljárásjog alapelveinek tekinthető rendelkezési illetve tárgyalási elv érvényesülését korlátozó ítéletre tekintettel valószínű, hogy a leginkább érintett magyar bíróságok valamelyike újabb előzetes döntést fog kérni a hivatalból történő bizonyítás kötelezettségével kapcsolatban, amelynek mind jogszabályi környezete mind pedig infrastruktúrája egyelőre csaknem teljes mértékben hiányzik hazánkban. Mindezek kialakításához ugyanis az Európai Bíróság alulindokolt válasza kevés segítséget nyújt.